

O'ZBEKISTONDAGI SUV OMBORLARINING HOZIRGI KUNDAGI AHVOLI VA UNING ATROF MUHITGA TA`SIRI

Xonaliyev Elbek G`oyibnazar o`g`li
"TIQXMMI" MTU ning Qarshi irrigatsiya va
agrotexnologiyalar instituti talabasi
O`ralov Shoxjaxon O`ral o`g`li
"TIQXMMI" MTU ning Qarshi irrigatsiya va
agrotexnologiyalar instituti talabasi
Dusmaxmatov Samariddin Sadridin o`g`li
"TIQXMMI" MTU ning Qarshi irrigatsiya va
agrotexnologiyalar instituti talabasi

Annotatsiya: Maqolada hozirgi kunda O'zbekistondagi suv omborlarining ahvoli, suv ombori tizimida yo'l qo'yilayotgan kamchiliklar sohaga tegishli bo'lgan qaror va farmoyishlarning o'ta darajada kamligi keltiriladi. Bundan tashqari O'zbekistonning ekologik vaziyatiga suv ombori tizimlarining qay darajda muhim o'rin tutishi haqida bo'ladi. maqola O'zbekiston suv omborlari va ularning xalq xo'jaligidagi ahamiyatini baholash, suv omborlaridan maqsadli foydalanish masalalariga bag'ishlanadi. Daryolar suv rejimini tartibga solish, to'g'onlar yordamida suvni yig'ish va saqlash, suv omborlaridan kompleks va ulardan istiqbolli foydalanish masalalarining tavsifi berilgan.

Kalit so'zlar: gidrotexnik inshootlar, to'g'onli suv omborlari, dambali suv omborlari, vodovpusk, sel toshqinlari, quyiluvchi suv omborlari, o'zanli suv omborlari, ekspluatatsiya.

KIRISH. Suv omborining atrof muhitiga ta'sirida tabiatni muhofaza qilishning ekspluatatsion tadbirlari tashkiliy – xo'jalik, agroo'rmon melioratsiyasi, agrotexnik, o'tloqlar melioratsiyasi, gidrotexnika inshootlari va suvni muhofaza qilish zonasida hamda suv ombori akvatoriyasida ekologik muvozanatni ushlab turishga yo'naltirilgan boshqa ishlar majmuidan tashkil topadi.

Ularni ekspluatatsiya xizmati: sanitariya meyorlarga muvofiq suv omborida suv sifatini ushlab, suv manbalarini ifloslanishdan himoya qilish, suv ombori xududidagi hosildor yerlarda shamol erroziyasiga yo'l qo'ymaslik, suv omborini loyha va o'simliklar bosishiga qarshi kurashish, suv omboriga zaharli moddalar, pestitsid va mineral o'g'itlarni tushishiga yo'l qo'ymaslik, sanoat korxonalarini,

chorvachilik fermalari, neftni qayta ishlash sanoati korxonalari oqava suvlari bilan suv hovuzlari ifloslanishini oldini olish, suv ombori suv manbalari oldida neft omborlari, qabristonlar va hayvonlar qabristonlarini hamda sh.o‘. joylashtirilishini taqiqlash, suv ombori zonasida o‘rmon – himoya ekinlarini ushlab turish va himoyalash maqsadlarida amalga oshiradi.

Yuqorida sanab o‘tilgan masalalarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun ekspluatatsiya xizmati suv omborini ishlatish bo‘yicha ko‘rsatma (qoida) larga ega bo‘lishi kerak, ularda suv omboriga oqova yoki ishlab chiqarish – fakel suvlarini otvod qiladigan barcha ishlatilayotgan va qurilayotgan sanoat, xo‘jalik - maishiy, qishloq xo‘jaligi va boshqa obyektlarni ro‘yxati ko‘rsatilishi kerak. Ularda oqova suvlarni tashlash uchun qo‘yiladigan shart va talablar, shuningdek suv omboriga oqova suvlarini, hatto tozalashdan so‘ng tashlash yo‘l qo‘yilmaydigan korxonalar ro‘yxati ham berilishi lozim.

Suv ombori xududida atrof muhitiga ta‘sirini oldini olish maqsadida tadbirlarini amalga oshirish uchun suvni muhofaza qilish zonasi, sanitariya zonasi, qirg‘oq bo‘yi polosa (tasma)si oldindan belgilanadi.

Suv omborini suvni muhofaza qilish zonasi – qirg‘oq bo‘yi xudud (polosa) hisoblanadi, unda suv omborini kerakli texnik holatini ushlab turishga yo‘naltirilgan tadbirlar majmui amalga oshiriladi. Bu zonaning chegarasi loyiha bilan belgilanadi va u NDS dagi suvning qirg‘oq bo‘ylab chizig‘i (urez) dan 500...2000 m va undan ko‘pni tashkil qiladi. Bu yerda hovuzni ifloslanishini oshiradigan yangi korxonalarni qurish va eskilarini kengaytirish, 2 km dan kam masofada aviatexnika yordamida changlatish o‘tkazish, pestitsidlar va boshqa zaharli moddalardan foydalanish, mineral o‘g‘itlar, kimyoviy moddalar, yonilg‘i - moylash mahsulotlari omborlarini joylashtirish, chorva boqish, agar suvni muhofaza qilish tadbirlarida nazarda tutilmagan bo‘lsa o‘rmonni kesib olish, qabristonlar, hayvonlar qabristonlarini va shunga o‘xshashlarni joylashtirish taqiqlanadi.

Ma‘lumki, suv omborlari xalq xo‘jaligining barcha tarmoqlarini suvga bo‘lgan ehtiyojini ta‘minlashdagi o‘rni va ahamiyati beqiyosdir. Suv omborlari barpo etishning asosiy maqsadi ham daryolar suv rejimini tartibga solish va aholining maishiy - kommunal, xo‘jalik ehtiyojlarini uzluksiz suv bilan ta‘minlashdan iborat. So‘nggi yillarda sug‘oriladigan maydonlarni kengayishi, qishloq xo‘jaligi samaradorligini oshirish, yerlarning meliorativ holatini yaxshilash va yangi yerlarning o‘zlashtirilishi, suvdan energetika va boshqa maqsadlarida foydalanish hamda suv oqimlarini rostdashda suv omborlarining ahamiyati ortib bormoqda. Hozirda respublikamizda 300 ga yaqin yirik gidrotexnik inshootlar, shu jumladan 20

mlrd m² sig'imga ega bo'lgan 60 dam ortiq suv omborlari va sel omborlaridan samarali foydalanib kelinmoqda. Ba'zan suv omborlarini loyqa bosishi va loyqalar bilan to'lishi natijasida suv omborlari yaroqsiz, butunlay ishdan chiqishiga sabab bo'ladi. Suv omborlarida jamg'arilgan suvlardan oqilona foydalanish va ularni muhofaza qilish zarur. Hozirda suv omborlarida jamg'arilgan suvlardan xalq xo'jaligining barcha tarmoqlarida keng foydalaniladi. Suv omborlari daryo suvini tartibga solish, sug'orish, baliqchilik xo'jaliklarini rivojlantirish, rekreatsiya xizmatini tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolani yozish jarayonida ilmiy bilishlik, mantiqiylik, izchillik, tarixiylik, ob'ektivlik usullaridan keng foydalanilgan. Mamlakatimizdagi suv omborlari va ularning qishloq xo'jaligi, xalq xo'jaligi oldidagi rolini baholash, daryo va suv resurslarini qanday o'rganish, to'g'ri foydalanish berilgan. Bunda bir nechta maqola va adabiyotlar nuqtai nazaridan tahlil qilingan.

Ma'lumki, insonlarning xo'jalik ehtiyojlari ortgani sari ularning suv resurslariga bo'lgan ehtiyoji ham ortib boradi. Suv omborlarida jamg'arilgan suvlardan xo'jalikning barcha tarmoqlarini suvga bo'lgan ehtiyojini ta'minlashdagi o'rni va ahamiyati beqiyosdir. Mamlakatimizda suv omborlari barpo etishning asosiy maqsadi ham to'g'onlar, selxonalar barpo etish orqali daryolar suv rejimini tartibga solish va barpo etilgan suv omborlaridan kaskadli GESlar tashkil etilib, gidroenergiya maqsadida istiqbolli foydalanish mo'ljallangan. Hozirgi kunda mamlakatimizda 55 tadan ortiq suv omborlari mavjud bo'lib, ularning umumiy hajmi 19.2 km³, foydali hajmi 15.3 km³ ni tashkil qiladi. Ularning 20 tasi yirik suv omborlari hisoblanib, umumiy hajmi 17.8 km³, foydali hajmi 14.1 km³ ni tashkil etadi. Suv omborlarining xo'jalikdagi ahamiyati beqiyosdir. Chunki xo'jalikning biror bir tarmog'i yo'qki, suvdan foydalanmasin. Suv omborlari barpo etish suv resurslaridan oqilona va unumli foydalanish imkonini beradi. Suv omborlarida to'plangan suv yerlarni sug'orish aholi punktlari va sanoat korxonalarini suv bilan ta'minlashda, daryo, kanallarni tozalashda, yilning qurg'oqchil davrida suv tanqisligi muommolarini bartaraf etishda keng foydalaniladi. Suv omborlaridan baliqchilik xo'jaliklarini rivojlantirish, suv transporti, dam olish, suv sporti maqsadlarida ham keng foydalanish mumkin. So'nggi yillarda mamlakatimizda daryolar suv rejimini tartibga solish bilan birgalikda suv resurslaridan samarali foydalanishni tashkil etish maqsadida ko'plab suv omborlari tashkil etilgan. Tuyamo'yin (Amudaryo), Chordara (Sirdaryo), Tuyabo'g'iz (Ohangaron), Andijon (Qoradaryo), Quyimozor (Amu-Zarafshon), Oqtepa (Amu-Zang), Janubiy Surxon (Surxondaryo), Chimqo'rg'on (Qashqadaryo), Sho'rko'l (Zarafshon), To'dako'l (Amu - Buxoro

kanali), Qorovultepa (Eski Tuyatortar kanali), Uchqizil (Amu - Zang kanali), Kosonsoy (Kosonsoy), Karkidon (Isfayramsoy), Zomin (Zominsoy), Jizzax (Sangzor), Qamashi (Qorabog'daryo), Oqdaryo (Oqdaryo), Hisorak (Oqsuv), daryosida qurilgan. Suv omborlarining xo'jalikdagi ahamiyati nihoyatda katta. Mamlakatimizda daryolar suv rejimini tartibga solish maqsadida barpo etilgan suv omborlaridan xo'jalik ehtiyojlarida ham keng ko'lamda foydalanilmoqda. Qishloq xo'jaligi asosan sug'orma dehqonchilikka asoslangan. Mavzuni yanda keng yoritish mumkin lekin asosiy maqsadni yoddan chiqarmaslik kerak.

Ammo, 2020 - yil 1 - may kuni Sardoba suv omborida sodir bo'lgan suv toshqini oqibatida ko'plab tumanlarni (Sardoba, Oqoltin, Mirzaobod tumanlari) va Qozog'istonning Paxtaorol tumanidagi o'nlab aholi punktlarini suv bosishiga sabab bo'ldi. Kelgusida bunday noxush holatlarni oldini olish uchun suv omborlarining barpo etilishida hududning yer yuzasi tuzilishi, tuproq qatlami va geosinklinallik xususiyatlariga qat'iy e'tiborga olinishi talab etiladi. Shu bilan birga ishga masul shaxslardan o'z lavozimini suiiste'mol qilishlarini oldini olish haqiqiy jonkuyar xalparpar insonlarni ushbu lavozimlarga tayinlash kerak.

Mamlakatimizda mavjud suv omborlaridan ko'pmaqsadli foydalanish usullarini rivojlantirish va bu sohani takomillashtirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Suv omborlarining qurilishida ularni texnik jihatdan mukammal holatda barpo etish, daryolar suv rejimini tartibga solish, gidroenergetika, baliqchilik va rekreatsiya maqsadlarida samarali foydalanishni tashkil qilish bilan birga xalq xo'jaligining ehtiyojlarida suv resurslaridan unumli va tejab-tergab, oqilona foydalanish masalalariga alohida e'tibor berilishi talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. F.A.Gapparov, D.V.Nazaraliev, S.R.Mansurov „Suv omborlaridan foydalanish” o'quv qo'llanma Toshkent-2019
2. A.R.Rasulov, F.X.Hikmatov, D.P.Aytbobev, „Gidrologiya asoslari” Toshkent Universitet ” 2003
3. X.Valiyev, Sh.Murodov, B.Xolboyev, „ Suv resurslaridan mukammal foydalanish va muhofaza qilish ” Toshkent - 2010, 168 - bet
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbekiston-suv-omborlari-va-ularning-xalq-xo-jaligidagi-ahamiyati?ysclid=letzi7u35a959240832>
5. M.R.Ikramova „ Suv omborlar gidrologiyasi ” o'quv qo'llanma Toshkent: Baktriya Press - 2019, 176-bet
6. “Suv omborlari gidravlikasi” o'quv qo'llanma Toshkent-2012